

RAMAZAN MİSAFİRLİĞİNDEN
DÜZENLİ DEVAMA:
CAMİDE KADIN CEMAAT
FROM RAMADAN VISITING TO
CONTINUITY REGULARLY : WOMEN
CONGREGATION IN MOSQUES

FATMA ASİYE ŞENAT
DOÇ. DR.
ESOGÜ İLAHİYAT FAKÜLTESİ TEFSİR ABD.

ABSTRACT

Attendance of women to congregation at mosques/ masjids were at the highest level during our Prophet (pbuh)'s time in Medina and in the history of revelation it has never been accepted or encouraged highly compared to that level. However after Prophet (pbuh), this understanding changed back quickly the rate of women 's congregation praying in the mosque had decreased rapidly. This perception has been prolonged for centuries. In our country as women 's attendance to social life becomes more visible, this perception started to be rethought. This study will focus on the problems preventing women 's continuity in attendance to mosques in Turkey especially in urban life and the solutions to overcome those problems.

Keywords: Woman, Congregation, Mosque, Masjid, Prayer, Socialization

ÖZ

Kadının mâbeddeki ibadetlere katılımı belki de vahiy tarihi boyunca hiçbir zaman, Hz. Peygamber'in Medine yıllarında olduğu kadar üst seviyede hüsnükabul görüp teşvik edilmiştir. Ne var ki O'nun vefatından sonra algılar eski kabulere doğru evrilmiş ve camiye devam eden kadın cemaatin oranı hızla düşmüştür. Yüzyıllar boyunca devam edegelen bu durum, kadının sosyal hayata katılımının daha görünür olmasıyla ülkemizde üzerinde yeniden düşünülen konulardan biri hâline gelmiştir. Bu çalışmada Türkiye'de şehir hayatı özelinde kadın cemaatin camilere devamlılığının sağlanması önündeki engeller ve bunların aşılabilmesi için çözüm yolları üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Kadın, Cemaat, Cami, İbadet, Sosyalleşme.

Giriş

Kur'an'ın onurlu bir hayat sürme konusunda insanlığa rehberlik ederken üzerinde derin bir hassasiyetle durduğu konulardan biri, insanın özüne yüklenmiş olan kıymetin farkına varmasıdır. İnsan sahip olduklarıyla değil bizâtihi oluşuyla yani varlığıyla, dünyaya gelişinde ona yüklenen anlam çerçevesinde değerlidir. “Âdemoğullarına çok lütufkâr davranan”¹ Allah tarafından “halife” olarak tavsif edilen insanın² öz değerinin farkına varmadaki başarısı, kendini olumlu ve olumsuz özellikleriyle,³ olduğu gibi tanınmasındaki başarısıyla doğru orantılıdır. Zaten dünyadaki varlık imtihanının özü de tam budur: Olumsuz özellikleri eğiterek anlamlı ürünler verecek bir kıvama getirmek, olumlu özellikleri de işleyip parlatarak görünür kılmak ve onlarla kalıcı ürünler ortaya koyabilmek. Kadının da erkeğin de bu ortak hedefe ulaşabilmesi için rehberlik eden vahiy, kul olmayı insan varlığının özüne yerleştirmiş⁴ ve bulunduğu her zaman ve zeminde son nefesine kadar insanın kullukta berdevam olmasını istemiştir.⁵ Hayatın bütün alanlarını kuşatan bir yaşam formu olan kulluğun özü itibarıyla zamanı-mekânı olmasa da, bazı ibadetlerin icrası açısından getirilen koşullar, hayata farklı renkler katmaktadır. Meselâ beş vakit namaz ile Ramazan orucu zamanla, Cuma namazı ve hac ise hem zaman hem mekânla mukayyed kulluk formları olarak dikkat çekmektedir. Mescidler⁶ ise namaz başta olmak üzere fikrin, zikrin,

* Bu makale, 2015 yılında Konya’da düzenlenen VI. Din Görevlileri Sempozyumu’nda “Camiler Ümmetin Ortak Hayat Alanıdır” başlıklı tebliğin genişletilmesiyle hazırlanmıştır.

¹ İsrâ, 15/70.

² Bakara, 2/30.

³ Şems, 91/7-8; Tîn, 95/ 4-5.

⁴ Zâriyât, 51/57.

⁵ Âl-i İmrân, 3/102; Hicr, 15/99.

⁶ Kur’an’da da, Hz. Peygamber’in hadislerinde de ibadet mahallini tanımlamada mescid kelimesi kullanılmaktadır. Dilimizde bu kelime küçük ibadethaneleri ifade etmede

şükürün odak noktası ve sembolü olarak kul olma, daha doğrusu kul olduğunu gönlünün ta derinliklerinde hissetme tecrübesine mekân olmaktadır. Camiler sadece muvakkaten Allah'ın anıldığı, O'nun adının yüceltildiği yerler değildir, aynı zamanda tevhidin kalesi⁷ olarak burada hatırlanan/ulaşılan kulluk bilincini hayatın diğer merkezlerine yayan bir üs konumundadır. Bu mânada camilerin sembolik anlamı ve hatırlatıcı değeri, içinde yaşananları dışarıda da kaim kılma arzusunu ifade eder.⁸ Pek çok caminin, reel olarak ihtiyaç duyulandan yüksek tavan ve kubbelere sahip olması,⁹ “göğün eşiğine dokunmaya çabalayan”¹⁰ gösterişli minareleri, bir yandan mâbedin mabuduna ihtiram anlamı taşıırken, diğer yandan cami dışında geçen zamana içeride yaşananları, zikredilen değerleri hatırlatma sadedinde kolay görünme amacını da hatıra düşürür. Bu yönüyle cami, taşıyla tuğlasıyla konuşan bir varlığa dönüşür. Allah'a ve kula hürmeti çatısı altında buluşturan camiler, “Allah'ın evi” olarak tanımlanmakla birlikte insan için de son derece kıymetli mekânlardır. Kapısı her an insana ardına kadar açık dünyada başka kaç ev vardır?

Hz. Peygamber'in örnekliliğinden ilham alan Müslümanların tarih boyunca yaşadıkları şehirlerde ilk inşa ettikleri kurumlardan birinin mescid/cami olması onun toplumsal hayattaki konum ve değerinden kaynaklanmaktadır.¹¹ İslâm'ın en önemli sosyal kurumu olarak cami, kurumsallaşma faaliyetlerinin başlangıç noktasıdır.¹² Sembolize ettiği değerlerin muhafazasında etkin bir rol oynayan camilerin, aidiyet hissini nasıl sağladığına anlamak için, ahalisinin çoğu Müslüman olmayan beldelerde caminin Müslüman azınlığı birleştiren yönünü incelemek yeterlidir.¹³

kullanıldığından çalışmada ağırlıklı olarak cami kelimesine yer verilmiştir. Mescid ve cami kelimelerinin birbirleriyle ilintisiyle ilgili izah için bkz.: Rahmi Yaran, “Mescidden Camiye”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2013, sy. 20, 4-5, s. 5.

⁷ Cin, 72/18.

⁸ Ali Murad Daryal, “Cami Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme II”, İslâm Medeniyeti, 1969, c. II, sy. 24, s. 25vd.

⁹ Ayla Antel, “Geçmişten Günümüze Cami Mimarisinin Gelişimi”, *1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu: Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler*, 2-5 Ekim 2012, 2013, s. 257.

¹⁰ Gülzar Haider, “İman Mimardır, Cami Üzerine Düşünceler”, çev.: Recep Gün, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* [www.dinbilimleri.com], 2003, c. III, sy. 3, s. 195.

¹¹ Can Yılmaz, “Minberin Cami Mimarisine Katılımı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, [www.dinbilimleri.com], 2008, c. VIII, sy. 3, s. 10.

¹² Hüseyin Yılmaz, “Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2007, 5 (14), s. 108; “Mescid ve Camiler-Rahman'ın Evleri”, *Hadislerle İslam*, I-VII, DİB Yayınları, Konya, 2015, c. II, s. 297.

¹³ Kemal Ataman, “Yapısal Adaptasyon ya da Caminin Asli Fonksiyonlarını Üstlenme Süreci”, *III. Din Şûrası: Tebliğ ve Müzakereleri*, 20-24 Eylül 2004, Ankara, 2005, c. III, s. 552-553.

Vahiy sorumluluğunu taşıyan son ümmete “bütün yeryüzü mescid”¹⁴ tayin edilmişse de, camiler yine de ümmet olmanın şuuruna en derin boyutuyla erilen mekânlardandır. Astla üst, fakir ile zengin ayrımının kapı dışında bırakıldığı bu mekânlar “Allah katında en değerliniz O’na karşı gelmekten en çok sakınanızdır” ilkesinin¹⁵ mücessem hâli gibidir.¹⁶ Aslında rahatça erişim ve orada kulluk etme noktasında -elbette belirli kurallara uymak kaydıyla- kadın-erkek farkı da caminin kapısının dışında bırakılması gerekirken ve Hz. Peygamber’in kendi mescidinde bilfiil gerçekleştirdiği de bizâtihi bu iken, gelenekler ve alışkanlıklarla tekrarlarana tekrarlarana güçlenen kadim algı, daha farklı bir tecrübeyi Müslümanların hayatına dâhil etmiştir. Vahyin muhatabı olmada kadın erkek ayrımı olmadığı gibi, vahyin ilkelerinin öğretildiği, ümmet olma şuurunun neşvünemâ bulduğu camiye de rahatça erişim imkânı sağlanması gerekirken, ümmetin yarısının camideki yeri madden olsa bile mânen hazır edilememiştir.

Bu tespit özellikle Türk toplumunda cami-kadın ilişkisinin gidişatı açısından doğrudur. Son yıllarda konuyla ilgili son derece önemli gelişmeler olmakla birlikte zihni bariyerlerin bir hayli güçlü olduğu da doğrudur. Gerek Uzakdoğu gerekse Arap ülkelerindeki Müslüman kadınların bizde olduğundan daha etkin ve aslî tutumu yansıtan bir şekilde camideki yerlerini almayı başardıkları anlaşılmaktadır. Bu makalede Türkiye özelinde Hz. Peygamber tarafından “Allah’ın mescidlerine” davet edilen “Allah’ın kadın kullarının”¹⁷ oradan çıkarılması ve bir daha geriye alınmaması/alınmak istenmemesi süreci ele alınmış, özellikle bugün için camilerin kapılarının kadın kullara yeniden açılmasını sağlayacak zihni dönüşümün aşamaları ve alınması gereken tedbirler üzerinde durulmuştur. Çalışmaya çok önemli bir katkı sağlayacak olmasına rağmen, Hz. Meryem örneği hariç İslâm öncesi dönemlerde kadın-mâbed ilişkisiyle ilgili veriler kapsam dışında bırakılmıştır.¹⁸

1. Kur’ân’da Mescid ve Mescid-Kadın İlişkisi

İnsanlık için ilk inşa edilen mâbed Kâbe’nin¹⁹ Hz. Âdem zamanından beri orada bulunduğu ya da yerinin mâbed olarak tanımlandığı yolundaki

¹⁴ Buhârî, “Teyemmüm”, 1, “Salât”, 56; Müslim, “Mesâcid”, 35.

¹⁵ Hucurât, 49/13.

¹⁶ Ali Murat Daryal, “Cami Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme”, İslâm Medeniyeti, 1969, c. II, sy. 23, s. 15.

¹⁷ Buhârî, “Cuma”, 13; Müslim, “Salât”, 136.

¹⁸ Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz.: Kemal Özkurt, “Cami Mimarisinde Kadınlara İlişkin Mekânlar”, İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı (07-09 Kasım 2014) 2015, s. 217-218.

¹⁹ Âl-i İmrân, 3/96.

bilgiler,²⁰ ibadethanenin tarihini insanlık tarihinin başlangıcına kadar götürmektedir. Hz. Peygamber'in bir kıymetli mescidde başlayıp bir başka kıymetli mescidde biten kutlu yolculuğu,²¹ mescidin sembolik anlamının zirvelerinden biri sayılabilir. İlk evden başlayan ve bu ilk evde öğrenilen değerlerin uzun süre bayraktarlığını yapan Mescid-i Aksâ'da birinci merhalesi son bulan seyrüsefer hâli, vahyin bütün formlarıyla insanlığa öğretilen değerlerinin ekmel sûrette Hz. Peygamber'de buluşmasını da sembolize eder.

Zaman zaman amaç dışı kullanımlara mâruz kalmışsa da,²² Allah'ın adının çokça anıldığı mâbetlerden²³ olan mescidleri zâhiren ve bâtinen imar etme sorumluluğu müminlerin omuzlarındadır.²⁴ Mescidin kapıları kadın-erkek bütün kullara açık olmakla beraber, Kur'ân bağlamında kadın-mâbed ilişkisi denince Hz. Meryem'in mâbedde büyütülmesinin,²⁵ bu olayın detaylarıyla anlatılmasının²⁶ çağrışımlarının üzerinde mutlak sûrette durmak gerekir. İmrân'ın ileride Hz. İsa'nın anneanesi olacak karısının, hamileliği esnasında doğacak bebeğini Rabbine adayış duası ile başlayan kısımda bu adamanın neyi içerdiği Kur'ân'da açık olmamakla beraber, oğlan olacağını umduğu yavrusunu mâbede yerleştirmeyi kastedtiği konusunda ittifak vardır.²⁷ Ancak doğum gerçekleşip adağın yerine getirilmesi için gerekli şart olan bir oğlanın değil, bir kızın dünyaya geldiğini gören anne üzüntü içinde:

“Rabbim! Ben onu kız doğurdum. Oysa erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Lanetlenmiş Şeytana karşı onu ve soyunu korumanı diliyorum.”

diyerek Rabbine seslenir. Annenin adağını yerine getirememe endişesinden kaynaklanan üzüntüsü Allah tarafından giderilir, zira kız olması onun mâbede alınmasına mâni olmaz, o günün teamüllerinin aksine Meryem mâbedde büyür. Rabbi Meryem'i kendi uğruna adanmış bir kul olarak kabul eder, bir çiçek gibi nazla niyazla büyütüleceği şartları hazır eder. Ona sunulan ikramlar, bir peygamber olmasına rağmen eniştesi Hz. Zeke-riyyâ'yı bile şaşırtır, tanık olduğu hârikulâde hâller, onu evlat yoksunluğu

²⁰ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, I – XXX, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1987, c. IV, s. 540.

²¹ İsrâ, 17/1.

²² Bakara, 2/114; Enfâl, 8/35; Tevbe, 9/107.

²³ Hacc, 22/40.

²⁴ Tevbe, 9/18.

²⁵ Âl-i İmrân, 3/36.

²⁶ Âl-i İmrân, 3/35-44; Meryem, /16-17.

²⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, I-III, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003, c. I, s. 166; Taberî, *a.g.e.* c. V, s. 335.

karşısında, içinde bulunduğu olumsuz şartlara (kendi yaşlılığı, eşinin çocuğunun olmaması) rağmen Allah'tan bir oğul isteme niyazına yönlendirir.²⁸

Âyette yer alan “*Erkek, kız gibi değildir*” ibaresi, kıraat farklılığının da etkisiyle müfessirleri meşgul etmiş, her iki okuyuşa göre farklı izahlar geliştirilmiştir. Âyeti bağlamından koparmadan ve sadece adağın yerine getirilip getirilememesi üzerinden değerlendiren müfessirler, âdet ve lohusalık gibi sebeplerle kadının mâbedde daima duramayacağını bilen annenin üzüntüsünü, bu ifadelerle dile getirdiğini açıklamışlardır.²⁹ Ancak ilk dönemden sonra kaleme alınan eserlerde, olayın bu fikhî boyutuna ilâveten, kadının bir takım zafiyetleri, noksanlıkları, duygusallığı³⁰ saklanması gereken avret olması³¹ “birçok doğal zayıflıklar ve toplumsal kısıtlamalarla sınırlandırılması”³² gibi sebeplerle mâbedin hizmetine uygun/lâyık olmadığı görüşleri de ileri sürülmüştür. Âyetin tefsirinde müfessirlerin Beytülmakdis’deki ilk kadın olan³³ Hz. Meryem’i öven ama kadın cinsiyetini yeren bir üslûp geliştirdikleri dikkat çekmektedir. Erkeğe nazaran “kıymeti, yetenekleri daha düşük seviyede olan kadın” betimlemesi, olayın fikhî kavrayış alanından çıkıp ontolojik bir değer yüklemeye vardığını akla düşürmektedir.³⁴ Hz. Meryem’in döneminin en güzel ve faziletli kadınlarından biri olarak tanındığı ve mâbede kabul edildiği, kadınların mescid hizmetlerine lââyık olmadıkları ile aynı anda ifade edilmiştir.³⁵ Anlaşılan bazı müfessirlerin kendi yaşadıkları dönemde mescidde kadın varlığına

²⁸ Âl-i İmrân, 3/37, vd.

²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, c. V, s. 337-338; Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâik Gavâmidî't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, I-IV, tahk. Muhammed Abdusselâm Şahin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, c. I, s. 350; Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, I-IX, nşr. Züheyr eş-Şâviş, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1987, c. I, s. 377.

³⁰ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ Begavî, *Meâlimu't-Tenzil*, I-VI, tash. Abdusselâm Ali Şâhîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, c. I, s. 441.

³¹ Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî Hâzin, *Tefsîru'l-Hâzin*, I-VI, tahk. Abdusselâm Muhammed Ali Şâhîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, c. I, s. 441.

³² Ebu'-A'la Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I-VII, terc. Kurul, İnsan Yayınları, İstanbul 1986, c. I, s.221. Benzer bir yaklaşım için bkz. Said Havva, *el-Esas fî't-Tefsîr*, I – XI, Darü's – Selam, Kahire 1985, c. II, s.726.

³³ Ebû Bekr Ahmed er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I-III, yay. Haz. Sıdkı Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, c. II, s. 18.

³⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahrüddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I-X, Mektebu Tahkik Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, c. III, s. 204; Ebus-suud, İrşâdu *Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-V, Dâru'l-Fikr, Basım yeri ve tarihi yok. c. I, ss. 352-353.

³⁵ Hazin, *a.g.e.* c. I, s. 441.

alışık olmama hâlleri, mâbedde büyütülen Hz. Meryem hakkında fikir yürütürken metne doğrudan yansımasıdır.³⁶ Çünkü bu tarz izahlar, çok benzer ibarelerle kadının camiye gelip cemaatle ibadete katılmaları konusunda da tekrar edilmektedir. Oysa değil ontolojik olarak kadını ikincil bir konuma yerleştiren söylemler, âdet ve lohusalık sebebiyle kadının mâbed hizmetine uygun olmadığına iddia edilmesi bile Hz. Meryem'in örnekliğinde anlamını yitirmiştir.³⁷ Zira âdetli olması sebebiyle mâbedde bulunmadığı zamanlar bile Hz. Meryem'in mâbed hizmetine devam etmesine mani olmamış, süreç sona erdikten sonra mâbede dönmesi şeklinde bir formülle mesele çözülmüştür. Dolayısıyla bu minvaldeki açıklamaların, âyetten çok müfessirin düşünce dünyasına ışık tuttuğunu kabul etmek gerekir. Son vahye en yakın zaman diliminde, sondan bir önceki peygamberin annesine biçilen eşsiz pâyeye ve onun o gün için eril bir merkez olan mâbede nasıl yerleştirildiğine, bu vâkıa Kur'ân'da ifade edilirken kullanılan "hoşnut" üslûba dikkat kesilmek; bir yandan gerçekleşecek doğumun mucizeviliğini garanti altına alan ama aynı zamanda mâbedden uzaklaştırılan kadın varlığını orada görmeyi isteyen, Hz. Meryem'i diğer inananlarla ibadet etmeye teşvik eden³⁸ iradeyi hesaba katmak zorundayız. Allah Meryem'i kadımlar âleminin içinde, kendi evinde değil, Kendi Evinde terbiye etmeyi, yetiştirmeyi tercih etmiştir.

Derin anlamlar içeren bu tecrübeden 6 asır sonra kadının hem bireysel varlığının, hem de sosyal konumunun sorun olmaya devam ettiği bir zaman ve zeminde Hz. Peygamber, aldığı vahyin ışığında yeryüzünde sorumlu halife olan kadının konumunun aslî sınırlarına getirilebilmesi için etkin bir siyaset takip etmiştir. Kadının Allah'ın kulu, toplumun bir ferdi olarak hayatın nabzının attığı mescide devamlılığının ısrarla teşviki, bu siyasetin önemli başlıklarından birini oluşturmaktadır.

2.Hz. Peygamber Dönemi ve Sonrasında Kadın-Cami İlişkisi

İnsanlık tarihi Hz. Peygamber'den önce de kadının mâbedle ilişkisinin, onun mâbed dışındaki sosyokültürel konumundan doğrudan etkilendiğine tanıklık etmektedir. Mâbed dışında insan olup olmadığı tartışmalı, bir eşya mesabesinde olan kadının, Allah'ın evinde kendine kıymetli bir konum elde edemeyeceği açıktır. Nitekim öyle de olmuş, konumu, değeri düşük addedilen kadın, Yüceler Yücesinin kulluğuna değer görülmediğinden

³⁶ Bu âyetten ebeveynin küçük oğlunu dinî ilimleri tahsil etmesi için adamasına cevaz çıkaran Cessâs, döneminin teamülleri doğrultusunda küçük kızların durumunu bu hükme eklememiştir. Bkz. Cessâs, *a.g.e.*, c. II, s. 19.

³⁷ Mukâtil b. Süleyman, c. I, s. 167.

³⁸ Muhammed Hamdi Yazır, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2003, Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, Azim Yayınları, İstanbul, c. II, s. 360.

O'nun evinden de, kulluğundan da mümkün olduğunca uzak tutulmak istenmiştir. Vahiy bir yandan kadın için biçimlendirilen “cinsel obje ve geri hizmetleri gören hizmetçi” konumunu kulluk mertebesine yükseltir, onun tam ve yetkin bir insan olarak değerini teslim eder³⁹ ve cinsiyet rollerine ancak kulluk rollerinin alt bileşenleri olarak kıymet verirken⁴⁰, öte yandan da örtüsüne,⁴¹ davranışlarına⁴² dikkat etmek kaydıyla onu kamusal alana davet etmiş, daha doğrusu sosyal hayata dışılığıyla değil, kişiliğiyle katılımını uygun görmüştür. Hz. Peygamber de özelde eşleri, kızları, torunları, genelde de bütün ümmetin hanımlarını kuşatan bir şefkat membaı olmuş,⁴³ dikkatli ve ısrarlı çağrılıyla kadın varlığını toplumsal alanda, özellikle de mescidde devamlılık arz eden bir sûrette görmeyi istemiştir.

“Allah’ın kadın kullarını Allah’ın evlerinden alkoymayın” uyarısı,⁴⁴ hem var olan yapılanmaya, hem de var edilmesi gerekene aynı anda göndermede bulunan bir cümledir ve bu formuyla bir anlamda özelde erkeklere, genelde bütün topluma, “Ev Allah’ın, kul Allah’ın, siz aradan çıkın” mesajı vermektedir. Vahiyle paralel bir şekilde kadının aslî sıfatına da göndermede bulunan hadîs-i şerif, kadınla ilgili yerleşik algılara şu hayatî nükteyi hatırlatır gibidir: “Evlat, eş, ana, ev hanımı olma, ancak kulluk rolleriyle bütünleştirildiği oranda bir anlam taşır.” Bu meyanda kadının Rabbine kulluğu, O’nun Evinde, ete kemiğe bürünmüş formuyla belirginleştirilmiştir.

“Birinizin karısı mescide gitmek için izin isterse onu menetmesin” buyuran⁴⁵ Hz. Peygamber’in bu sözü, bir öncekinin tekidi gibidir ve özellikle bu konuda sorun çıkarabilecek bir kesimi doğrudan hedef almaktadır. Onun gece namazı için evlerinden çıktıklarında hanımlarına mani olmamaları için Ashâbını uyardığı⁴⁶ bilinmektedir. Özellikle erkekleri bu konuda uyardığı anlaşılan Rahmet peygamberi, Bayram namazları konusunda ise son derece ısrarlı davranmış, âdetli hanımlara kadar herkesin namazgâhta bulunmasını, namaza katılamayacak âdetli hanımların da dualara eşlik etmesini, o ânın bereketini paylaşmasını istemiştir.⁴⁷ Öte yandan kıraati uzun tutma niyetiyle başladığı bir namazda bir çocuk ağlaması duyduğunda annesi rahatsız olmasın diye okuyuşunu kısaca yapıp bitiren Peygamber,

³⁹ Âl-i İmrân, 3/195; Nisâ, 4/124, 176; Nahl, 16/97; Mü’min 40/40, Ahzâb, 33/ 35.

⁴⁰ Bu konuda kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Fatma Asiye Şenat, *Olgu ile Algı Arasında İtaat*, Çizgi Yayınları, Konya 2016, s.141-157.

⁴¹ Nûr 24/31, 60; Ahzâb, 33/59.

⁴² Nûr 24/31; Ahzâb, 33/33.

⁴³ Konuyla ilgili hadislerden bir seçki için bkz. “Kadın-Saygın Birey”, *Hadislerle İslam*, c. IV, s. 210, vd.; “Eş ve Baba Olarak Hz. Peygamber”, *Hadislerle İslam*, c. VI, s. 374-375.

⁴⁴ Buhârî, “Cuma”, 13; Müslim, “Salât”, 136, 139.

⁴⁵ Buhârî, “Ezan”, 162; Müslim, “Salât”, 134.

⁴⁶ Buhârî, “Nikâh”, 116, “Ezan”, 163-1.

⁴⁷ Buhârî, “Hayz”, 7, 23; Müslim, “Cuma”, 19.

bu hâlini bize bildirmekle⁴⁸ mescidinde kadın ve çocuk varlığından hoşnut olduğunu da ifade etmiş olmaktadır. Onun bu içten talepleri hanım sahâbîlerde de ciddi mâkes bulmuş, Cuma namazına, vakit namazlarına düzenli devam eden hanım cemaat kitlesi kısa sürede vücut bulmuştur.⁴⁹

Hiz. Peygamber'in sağlığında Medine mescidinde kadın ve çocukların cemaate katılımlarıyla ilgili uygulama böylece devam etmiştir. Ancak Hiz. Peygamber'in vefatından sonra bu konudaki duyarlılık zamanla azalmış, özü itibariyle dünya hayatına ait bir değer olan cinsiyet faktörü, kulun Allah'la ilişkisini dolaylı ve sonuçları itibariyle etkileme sınırını aşarak, doğrudan etkileyen bir faktör olma konumuna yeniden çekilmiştir. "Müslüman toplumlarda İslâm'ın çizdiği çerçevenin giderek genişletilmesi bir yana, bu çerçeve, hem de Müslümanlık görüntüsü altında daha da daraltılmıştır."⁵⁰ Böylece Hiz. Peygamber öncesi dönemde kadın-mâbed konusunda yaşananlar, Hiz. Peygamber sonrası İslâm kültürü çerçevesinde kadın-mescid ilişkisinde de tekrarlanmış, bu konuda ümmetin tamamına açıklanan kurallarla uyumlu bir gelişim süreci takip edilememiştir. Aksine "Resûlullah'ın sünnetini tatlı bir hâtıra gibi yâd eden diller, onunla çelişen yasaklar koyar olmuştur."⁵¹ Üstelik bu süreç, Hiz. Peygamber'in mescide gelmeyi çok istemesine rağmen, kocasının ataerkil reflekslerinden dolayı bunu yapamayan bir hanıma –muhtemelen- teselli ve ailede sorun çıkmaması sadedinde söylediği "evinde kıldığı namazın onun için kıymetli" olduğu sözü üzerinden yürütülmüş,⁵² bir bakıma Hiz. Peygamber'in genellik ifade eden sünneti, hususiyet arz eden sözleriyle zayıflatılmış, zamanla unutulmuş, unutturulmuştur. Hanımların mescide gitmelerine izin vermeyeceğini söyleyen oğlu Bilâl'le tartışan İbn Ömer'in sitem dolu sözleri, sorunun ne kadar erken dönemde başladığını göstermesi açısından önemlidir.⁵³ Hiz. Peygamber'den sonra Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer'in hilâfetleri döneminde genciyle yaşlısıyla kadınlar bir bütün olarak mesciddeki yerlerini koruyabilmişlerse de, daha sonraları sadece yaşlı kadınların cemaate devamı korunabilmiştir.⁵⁴ Zamanla "cami sosyal işlevini kaybettiği gibi, kadınları da kaybetmiştir."⁵⁵

⁴⁸ Buhârî, "Ezan", 65, 163; Müslim, "Salât", 192.

⁴⁹ Müslim, "Cuma", 50-52, "Mesâcid", 218.

⁵⁰ Can Yılmaz, "a.g.m.", s. 111.

⁵¹ Huriye Martı, "Peygamber Mescidinde Kadınlar", *Cami Yazıları*, DİB Yayınları, Ankara 2012, s.118.

⁵² Söz konusu rivayetler ve değerlendirme için bkz. Salih Karacabey, "Hadislerin Metin Tenkidinde Fiilî Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, c. IX, sy. 9, s. 266-267.

⁵³ Müslim, "Salât", 140.

⁵⁴ Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali İbnü'l - Cevzî, *Ahkâmü'l-Nisâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1985, s.72.

⁵⁵ İrfan Aycan, "İslam Geleneğinde Cami ve Kadın", *Cami Kadın ve Aile*, 2013, s. 20.

Bu sonuçta Hz. Peygamber döneminde O'nun ve vahyin ısrarı karşısında kadınlar konusunda hatalı davrandıklarında “haklarında bir âyet inip de kıyamete kadar kötü bir şekilde anılma korkusuyla” özenli davranan Ashâbın, Hz. Peygamber'in vefatından sonra bildikleri, alışık oldukları tutumlara dönmeleri kadar,⁵⁶ hanımların mescide gelirken giydikleri kıyafetin uygunluğuna yeterince özen göstermemiş olması da etkili olmuş olabilir.⁵⁷ Nitekim Hz. Âişe 'den nakledilen “Hz. Peygamber, kadınların yeni yeni icat ettikleri şeyleri görse idi İsrâiloğulları kadınlarının men edildiği gibi onların camiye gelmelerini yasaklardı” sözü,⁵⁸ konuyla ilgili bir serzenişi dile getirmektedir. Hz. Peygamber'in bu konudaki ısrarını bilen Hz. Âişe'nin bu sözü, artık kadınların mescide gelmemeleri gerektiğini ifade etmekten çok, içinde oldukları ve mescid edebiyi pek örtüşmeyen hâllerini düzeltmeye davet olarak anlaşılabilirken, kadını zaten orada görmeyi pek de istemeyen kadim görüş açısından son derece işlevsel ama bağlamından kopuk bir şekilde istihdam edilmiş, kadınların mescide gitmelerinin uygun olmadığı görüşünün payandası hâline getirilmiştir.

Hz. Peygamber'in üzerinde zerre kadar şüphe olmayacak şekilde berrak bilinen sünneti, yine O'nun tahsis ifade eden sözüyle, eşinin, Ashabının değerlendirmelerine yüklenen manalarla silikleştirilmiş takip eden zaman dilimlerinde “Erkeklerin ilgilenmeyeceği kadar yaşlı ya da çirkinse”, “genç ve güzelse”, “fitne çıkaracaksa, çıkarmayacaksa” gibi değişkenlere bağlı olarak⁵⁹ fetvalar üretilmiştir. Sonuç olarak “fesâd-ı zaman, zuhûr-u fitne, ahvâl-i ictimaiyye” gibi açıklamalar,” Hz. Peygamber'in uygulamasını terk etmede yeterli olabilmıştır.⁶⁰ Aslında tek başına “Yaşlı ve çirkin kadınlar camiye gelebilir” şeklinde bir fetva bile, sorunu kökünden çözmede etkili olmuştur denebilir zira kadının genç ve özellikle güzel olmak/bulunmak isteyen tabiatının, yaşlı ve çirkinlerin camiye gidebileceği bir vasatta camiye gitmemekten yana tercihte bulunması muhtemeldir.⁶¹ Üstelik sos-

⁵⁶ Buhârî, “Nikâh”, 81.

⁵⁷ Mahmut Yeşil, “Kadınların Cemaate İştiraki İle İlgili Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sy. 17, s. 53-54.

⁵⁸ Buhârî, “Ezan”, 163; Müslim, “Salât”, 144.

⁵⁹ Abdülkerim Zeydan, *el-Mufassal fi Ahkâmi'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Muslim fi Şer'ati'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, 260, vd.

⁶⁰ Sabri Hizmetli, *Cuma Namazı Kadınlara da Farzdır*, Yeni Çizgi yayınları, Ankara, 1996, s. 122; Abdullah Kahraman, “Cami İklimini Solumak ve Cemaate Devam Konusunda Kadınlara Getirilen Yasağın Gerekçesi”, *Cami Merkezli Hayat: YECDER III. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Tebliğleri* (13 Mayıs 2012-İstanbul), 2013, s. 49; Karacabey, “a.g.m.”, s. 265-266.

⁶¹ “.Bir din âlimi, çirkin kadın diye bir kategori nasıl ortaya koyabilir akıl alır gibi değil.” ifadesi, gayet yerinde bir eleştiridir. Bkz. Yıldız Ramazanoğlu, “Camilerde Kadının Gölgesi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2013, sy. 20, s.73.

yal hayattaki bir takım problemlere istinad etmiş olsa da, bu tarz fetvaların hüküm koyma açısından da son derece sorunlu olduğu açıktır, zira kime göre güzel ya da çirkin, ne kadar yaşlı sorularının cevapları tamamen indî mütalaalara bağlıdır.

“Kadınların camiye devamına ruhsat vermeyen açıklamalarda göze çarpan temel sorunlardan birisi, mescidin erkeklere ait bir mekân olarak tanımlanmış olmasıdır. Dolayısıyla kadının Allah’ın evine girmesine, kamuya kapalı yerlere özel izinle girilebilmesine benzer prosedürle gönülsüzce müsaade edilmiş, böylece kadının topluca ibadete katılma hak ve sorumluluğu da elinden alınmıştır.”⁶²

Sonuç olarak kadının camideki konumu, son yıllarda kapsamlı projeler eşliğinde gerçekleştirilen mühim gelişmelere rağmen hâlâ istenilen evsafa değildir. Kadının, ümmetin kıymetli bir ferdi olarak Allah’ın evlerinde bulunma talebi, yerleşik algı bariyerlerini bir türlü aşamamaktadır. Yani bireysel ve toplumsal alanda kendisine biçilen aslî konumundan, “yeryüzü halifesi” makamından sessizce indirilen kadın, Allah’ın evinde de dâimî konumunu koruyamamıştır. Bozulan dengelerin yeniden kurulması için sosyal koşullar yeni imkânlar sunarken, kadının kendisine biçilen rolleri bihakkin yerine getirmesi noktasında informal eğitim için son derece işlevsel bir role sahip olan camiyle ilişkisini yeniden tanzim etmek hayatî önem taşımaktadır. Çalışmanın son bölümünde kadın-cami ilişkisinin İslâm’ın ilk günlerindeki noktaya çekilebilmesi için atılması gereken adımlar üzerinde durulacaktır.

3.Camide Kadın Cemaat Oranını Artırmak İçin Öneriler

Hz. Peygamber’in bütün hayatında, özellikle de mescidinde kadın ve çocuklara gösterdiği iltifatı bütüncül görememenin faturasını İslâm ümmeti son derece ağır ödemiştir. Bu sürece bir son vermek ve medeniyetimizin en güçlü olduğu noktalardan biri olan kadın-erkek konusunda işaret ettiği ufukları keşfetmek için, yeniden soluklanarak vahiy tarafından zaten çizilmiş rotayı takip etmeye, gelenek ve örfle dinin esas değerleri arasındaki bağı yeniden incelemeye ihtiyaç vardır. Cinsiyet gerçekliğini göz ardı etmeden ama cinsiyetçi söylemlerden de uzak durarak kadınla erkeği her şeyden önce “sorumlu halife insan” ortak paydasında buluşturmak elzemdir. Camide “huzur bulan, öğrenen” kadını desteklemek, bu hedefe ulaşılabilmesi için gereken tedbirleri sûretâ değil, bilfiil almak, bu açıdan önemlidir. Asırlar önce kültürel yargılar sebebiyle camiye Ramazan misafirliğine uğramaya başlayan kadınların, Hz. Peygamber’in sünneti çerçevesinde oraya geri dönmeleri, içinde bulunulan şartlarda sosyal bir dönüşüm

⁶² Hizmetli, *a.g.e.*, s. 50.

projesi anlamını taşır: Bir yanda asırlardır devam edegelen “kadın ibadetini evinde yapar” kalıp yargısı, diğer yanda sosyal hayatın her noktasında yerini alan kadın. Ortaya çıkan “Her yere giren, bir tek camiden uzakta duran” kadın görüntüsü, İslâm’ın ne mescitlerle ne de kadınlarla ilgili temel öğreti ve pratikleriyle örtüşmektedir. Bu gidişatı değiştirmek için gereken toplumsal altyapı aslında hazırdır⁶³ ama projenin sonuç verebilmesi için atılacak adımların ciddi bir strateji ile belirlenmesine ve bu adımları kararlılıkla atacak öncülere ihtiyacı vardır.

Kadınlar için camiye dönüş projesi, mânevî ve maddî birtakım restorasyonları zorunlu kılmaktadır. Aşağıda iki başlık altında sıralanan ve şahsî gözlem ve tecrübelerle dayanan maddeler, sürecin devamlılığı adına önem arz etmektedir.

3.1.Kadınların Camiye Dönüş Projesinde Algı Yönetimi

* Vahiy ve Hz. Peygamber’in açık yönlendirmelerine rağmen camiye kadınların dönüşü de, bu dönüşün ilk adımı olan kadın algısını değiştirmek de çok zaman alacaktır. Yüzyıllardan beri tekrar edile edile güç kazanan algı, değişmemek için direnç gösterecektir. Projeye gönül ve emek verenlerin meşakkate katlanmayı en baştan göze almaları gerekir. Oğlu Bilâl’in kadınları camiye göndermemek konusunda direnç gösteren hâline İbn Ömer’in tepkisi,⁶⁴ Hz. Peygamber’in vefatından sonra O’nun sünnetinden ilk zayi edilenlerden biri olan “camide kadın” konusunda çalışmanın ne kadar kadim bir algı ile mücadele gerektirdiğini hatırlatır mahiyettedir.

* Kadının yeryüzündeki rollerini ağırlıklı olarak cinsiyeti üzerinden anlamlandırma alışkanlığından vazgeçilmelidir. Bu gerçekleştirilmeden atılacak diğer adımların tutarlılığını ve devamlılığını sağlamak son derece zordur. İslâm’ın cinsiyet rollerini ancak doğrudan ilgili hususlarda dikkate aldığı, iman, ibadet, ahlâk gibi konularda kadın ve erkeğe ayrı görev alanları açmadığını her an zihinde tutmak gerekir. “Kendisine bahşedilen bütün yetenekleri ve sınırlılıkları ile kadın yeryüzünde bizzat halifedir, halife yardımcısı değil.” Bu husus teorik olarak tespit edilmiştir ama bu temel kabulün pratik tezahürlerinin bireysel ve toplumsal alana yansiyebilmesi için daha yürünmesi gereken uzun bir yol vardır. Bu dönüşümle “camilerin Ramazan’dan Ramazan’a sıradan ve istenmeyen misafiri” kategorisinden “camilerin dâimî üyeliğine” geçiş arasında derin bir bağ vardır. Dolayısıyla kadınların camide yerlerini almaları, sadece camiye girip cemaat sevabına nail olmalarından çok daha fazlasını ifade etmektedir.

⁶³ A. Faruk Kılıç, Sıddık Ağçoban, “Kadın ve Çocuklara Verilen Hizmetler Açısından Camiler”, *Diyânet İlmî Dergi*, 2013, c. XLIX, sy. 4, s. 67, vd.

⁶⁴ Müslim, “Salât”, 140.

* Geleneksel algının kocasının karısı, evinin hanımı ve çocuklarının anası şeklindeki kadın tanımlamasına, Kur’ân-sünnet ışığında “Allah’ın kıymetli halife kulu”, “ümmetin olmazsa olmaz parçası”, “insanlık ailesinin ferdi” tamlamalarını ekleyecek zihnî dönüşüme ihtiyaç vardır. Her geçen gün daha çok câhiliye karakteristiğine bürünen bir dünyada yaşayıp, elinin altında da câhiliyenin panzehiri vahiy-sünnet hazinesi bulunan Müslümanların, kendi içlerine dönük dindarlık hassasiyetleri taşımalarının vakti de, modası da geçmiştir. Ümmetin yarısına verilen ve keşfedilip geliştirilmeyi bekleyen yetenekleri berheva etmek, Hak yolunda bezledilecek emeklerini sıradan mevzularla ziyan etmek, mesuliyeti büyük olan bir hatadır. Mümin kadın değerleri ve hassasiyetleri ile sosyal hayatın içinde de⁶⁵ kulluk kalitesini artırmanın yollarını aramak durumundadır. Bu, kadını evinin dışında ücret karşılığı çalışmaya davet eden bir ifade değildir, sadece bir mümin olarak sorumluluk alanının yalnızca evi, kocası ve çocukları değil, verilen imkân ve yetenekler çerçevesinde en yakınından başlayarak komşusu, mahallesi, şehri, vatani ve en nihayetinde bütün dünya olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Fitnenin bin bir yüzle kol gezdiği bir “zamanın çocukları” olarak “fitne tamamen yeryüzünden kalkana”⁶⁶ ve hayat oyununun kurallarını ancak Allah’ın belirleyebileceği hükmü tebeyyün edene kadar, eliyle, diliyle, malı mülküyle, fiilî ve kavli dualarıyla, kendisine bahşedilmiş bütün yeteneklerini en son sınırına kadar geliştirmek sûretiyle mücadele etmek, her bir mümin erkeğin olduğu kadar, mümin kadının da boynunun borcudur.

* Kadın için camiden uzak durarak dindarlık inşa etmenin başka bir zaman ve algının ürünü olduğunu, bu bağlamda verilen fetvaların da bir geçerliliği kalmadığını fark etmek gerekir. Bugün dindarlığı sebebiyle camiye gitmeyen hiç de azımsanmayacak bir kesim vardır ve belki başka konularda olmadığı kadar bu konuyla ilgili fetvaları bilen bu “dindar” kitle, bu fetvalara canla başla sarılmaktadır. “Dine rağmen dindarlık göstergeleri geliştirme” bir an önce dönülmesi gereken çıkmaz yoldur.

* Kadın-cami ilişkisinde fitne vehmiyle doğrudan ya da dolaylı engellemeler getirilmesinin, “birçok fayda ve maslahatın da kaybına sebep olabileceği gerçeği unutulmamalıdır.”⁶⁷ Bu meyanda kaybedilmiş en önemli maslahatlardan biri, çocukların da anneleriyle beraber camiye gelmeye alışmalarıdır. Babasıyla olduğundan çok daha erken yaşlarda⁶⁸ çocukların

⁶⁵ H. İbrahim Karşlı, “Kadın, Sosyal Hayat ve Cami”, *Cami Kadın ve Aile*, 2013, s. 32.

⁶⁶ Bakara 2/193.

⁶⁷ Yeşil, *a.g.e.*, s.61.

⁶⁸ Çocukların camiye ibadetin bir parçası olmaya gelmeleri son derece kıymetlidir ve bu uğurda son dönemlerde atılan adımlar olumlu gelişmelere sebep olmaktadır. Ancak çocukların camileri üstelik namaz esnasında oyun alanı olarak kullanmalarına

annesiyile camiye gitmeye alışmaları,⁶⁹ cami âdâb-erkânını erkenden öğrenmelerine katkı sağlayacağı gibi, fırsat buldukça farklı camileri ziyaret imkânıyla birlikte namaz eğitimi açısından da önemli bir merhale kat edilmiş olacaktır. Umulur ki bu çabalar, “camiye gönülden bağlı” bir hayatla “Arş’in gölgesinde gölgelenme”⁷⁰ ayrıcalığını elde eden gruplardan birine dâhil olma sonucunu aralar.

* Kadınlar arasında hurafelere dayalı düşünce ve davranış kalıplarının çabucak yayılmasında onların doğru bilgi kaynağından son derece uzakta olmalarının da ciddi tesiri vardır. Bir dindarlık gösterisi olarak kadını camide istemeyen, sonra da kadını dinî konulardaki cahilliğinden dolayı yargılayan, en çok bidatin onlar arasında yayıldığını söyleyen söylem, hiç âdil değildir. Yaygın eğitim veren bir kurum olarak cami, bilgiye dayalı dinî algının yerleştirilmesi açısından hayatî bir fonksiyona sahiptir. “Hayat boşluk kabul etmez” ilkesini doğrularcasına sahih bilgiye açılmayan zihin ve gönülleri yaban otu gibi hurafeler, ucuz sevap elde etme hesapları, dine rağmen dindarlaşma illeti sarmaktadır. Tıpkı Hz. Peygamber’in mescidinde olduğu gibi en azından mümkün olan her Cuma namaza katılmak, vaaz programlarına iştirak etmek, temiz bilgi kaynağından dine, hayata dair temel hususlarda bilgi akışının sağlanması sûretiyle uzun vadede ciddi bir birikim oluşmasına zemin hazırlayacaktır.

* “Mümin erkekler ve kadınlar birbirlerinin dost ve destekçileri”,⁷¹ birbirini doğuran “çekim ve mesafe” kurallarına rağmen her şeyden önce dava arkadaşlarıdır. Böylesine bir değişim, sadece kadınların konuyla ilgili hassasiyet geliştirmeleri ile gerçekleştirilemez. Oğulları kadar uygun yaştaki kızlarını da yanında Cuma, bayram ve vakit namazlarına götürün, kız kardeşlerine “haydi camiye beraber gidelim” diye teklif eden, eşine çocukları da camiye götürmede yardım eden, annesine, komşu teyzelere “bu Cuma sizi hangi camiye götürüyüm?” diye soran, camiye gelmiş ama henüz âdâbını tam kavrayamamış kadın cemaatin acemilikten kaynaklanabilecek kusurlu davranışlarına hoşgörülle yaklaşan erkeklerin desteği olmadan bu konuda sonuç alınması mümkün görünmemektedir. Bu noktada en önemli destek ise cami görevlilerinden gelecek olumlu tutumlardır. Cami görevlilerinin sadece birkaç kişi olsa bile kadın cemaati fark ettiklerinde, safları

izin verilmesi, ebeveynin olup bitene tepkisiz kalması maksadı aşan tutumlardır. Cemaatin yok yere rahatsız edilmesi ve kadın-çocuk cemaat aleyhine tutumlarını iyice pekiştirmesi bir yana, çocuğun bu durumda camiye, ibadete ilişkin kıymetli öğretiler elde etmesi pek mümkün görünmemektedir.

⁶⁹ Karacabey, “a.g.m.”, s. 265.

⁷⁰ Hz. Peygamber, “Allah’ın gölgesinden başka bir gölge olmayan Kıyamet gününde yedi sınıf insanın Allah’ın /Arş’in gölgesinde” rahat edeceğini bildirmiştir. Bu yedi gruptan biri, “kalpleri mescitlere bağlı” olanlardır. Bkz. Buhârî, “Ezan”, 36.

⁷¹ Tevbe 9/71.

düzgün tutma uyarısı vb. ifadeleri onları da muhatap tutarak kullanmaları, camide “var sayılma” hissiyatını pekiştirecek, erkek cemaatin de durumu benimsemesine katkı sağlayacaktır.

* Camiler; kahvehane, berber, sanayi çarşısı gibi erkek mekânları değil,⁷² ümmetin ortak hayat alanlarıdır. Şu an camilere devam eden pek çok kadın, camiye ezile büzüle, çekinerek girmenin, tıpkı kahvehane kapısından daymış gibi bir rahatsızlık hissetmenin ne demek olduğunu gayet iyi bilir. Fizikî koşulların da konuyla ilgili bütün çalışmalara rağmen şehirlerin merkezi camilerinde bile erkek cemaati esas alan bir çerçevede şekillendirildiği açıktır. En basitinden, eğer kadın mahfili caminin hariminde değilse (bazen harimde ama bir şekilde ana mekândan ayrılmışsa bu takdirde de) kışın ısıtılmamış, yazın serinletilmemiş yerde namaz kılmak kadın cemaat için sık karşılaşılan durumlardandır.

* Sosyal dönüşüm projeleri, adanmış öncülere ihtiyaç duyar. Bu konuda öncülük yapma sorumluluğu herkesten çok İHL ve İlahiyat Fakültelerinin, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kadın personeli ve öğrencilerine düşebilecekse de, henüz bu kurumların kendi bünyesinde böyle bir dönüşümün başlamış olduğunu söylemek çok zordur.⁷³ Bu tespitin doğruluğu, neredeyse her İlahiyat fakültesinin hemen yanı başında yer alan camilerde kadın akademisyenlerin ve kız öğrencilerin, pek çok Kur’ân kursunun komşusu olan camilerde vâize ya da hocahanım önderliğinde cemaate katılan kurs öğrencilerinin azlığı ile sınanabilir. Bu sayılan kurumlarda kadın personel ve öğrencilerin çoğunda cemaatle namaza katılma bilincinin çok zayıf olduğunu ne yazık ki itiraf etmek zorundayız. Dolayısıyla algı dönüşümü için ilk önce lokomotif ekibin zihnî yapısı ve alışkanlıklarında değişiklik yapmak, kadının namaza katılımının hak olduğu kadar anılan şartlarda bir sorumluluk da olduğu fikrinin takarrür etmesini sağlamak gerekecektir.

⁷² Vakit namazları için gittiğim mahalle camiinin görevlisine ilân panosunda yazılı aidatı ödemek istedim. “Ben bu camiye aidim” hissini bu aidatla somutlaştırmak isterken, görevli “bir erkek ismi söyleyin de makbuza yazayım” dedi. Camide varlığım bir yana, adımın bile aidat listesinde bulunması uygun görülmemiştir!

⁷³ İHL ve İlahiyat öğretiliyle birlikte vakit namazlarını cemaate denk getirmeye özen gösteren ama vakit namazlar için camiye gitmeyi alışkanlık hâline getirmemiş bir kadın ilahiyatçı olarak, hayatımda ilk Cuma, bayram ve cenaze namazını, araştırma için gittiğim bir Arap ülkesinde kılmış olduğumu, konunun önemini böylece ancak 30’lu yaşlarımda fark ettiğimi, bu makalede zikrettiğim özellikle bayram ve Cuma namazıyla ilgili verilere de ancak bu dönemde muttali olabildiğimi utanç ve üzüntü içinde itiraf etmek isterim. “Utanç” içinde çünkü akın akın camiye gelen Arap kadınları görünce idrak edebildiğim bu konuyu, orijinal bilgi kaynağına bu kadar yakinken çok önceden öğrenmiş ve uygulamaya da geçirmiş olmam gerekirdi. “Üzüntü içinde” çünkü namazını kılmadığım her bayram, her Cuma, ömrüm için ciddi bir kayıp anlamına gelmektedir.

* Neredeyse her konuda olduğu gibi, cami-kadın ilişkisini yeniden tanımlama ve tedricilik son derece önemli bir ilkedir. Projenin lokomotifini olacak İHL ve İlahiyat personel ve öğrencilerinin/kursiyerlerinin eğitimi, ilk aşamada son derece önemlidir. Örgün öğretim kurumu gibi kurumsallaşmasına rağmen, yaygın öğretim imkânları sunan, öğrenmek isteyeninin yanında olabilen mobilize programlarıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ise, projenin halka benimsetilmesinde ayrı bir yeri vardır. Bir kadının vakit namazını cemaatle kılmak üzere evinden çıkmasını sağlamaktansa, zaten evinden çıkmış kadının camiye girmesi çok daha kolaydır. Bu bağlamda meselâ Kur'ân kurslarına devam eden kursiyerlerin öğle namazını cemaatle kılmaması -şimdi olduğu gibi denk geldikçe ele geçen bir şans değil- temül hâline getirilebilir. Devam ettiği kursta cemaatle namazın hazzına alışan bir kursiyer, çarşıya-pazara gittiğinde yine cemaate denk gelmeye ya da vakit namazını eve dönünceye kadar ertelemek yerine camide kılmaya özen gösterecektir. Bu nedenle öncelikli hedef kitle zaten cami çevresine gelmiş kadın olarak belirlenmelidir. Benzer şekilde, Cuma günlerinde pek çok turistik şehrin büyük camilerinin ya da kıymetli zevatın türbelerinin civarını dolduran ve tam da namaz saatinde dışarıda sohbet eden hanımların cemaate iştirak etmeye teşvik edilmeleri; bu namazın kıymeti hakkında farkındalık geliştirmekle mümkün olacaktır. Bu takdirde tıpkı Hz. Peygamber'in mescidinde olduğu gibi saf saf namaza duran kadın cemaat görüntüsü ülkemizde de görünür hâle gelecektir.

* Son yıllarda uygulamaya geçirilen Ramazan'ın son on günü itikâfa uygun hâle getirilen camiler gibi, kadınların da itikâfa girebileceği ayrı camiler belirlenebilir. Fizikî alt yapı olarak ciddi bir hazırlık isteyen böyle bir süreç, uzun vadede kadın-cami ilişkisi adına olumlu bir kazanım olacaktır.

3.2.Kadınların Camiye Dönüş Projesinde Fizikî Koşulların İyileştirilmesi

Camiye ve cemaate kadınların rahat erişimi için camilerin fizikî yapısında ve kullanımında da bir takım tedbirlerin alınmasına ihtiyaç vardır. Bu makalede Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde konuyla ilgili bir kısmı lokal,⁷⁴ zaten özenli çalışmalar yapıldığı için bazı başlıklar altında uzun açıklamalar yapmak yerine hatırlatmalarda bulunulması tercih edilmiştir.

* Camilerin tuvalet ve abdest alma noktaları, temizlik ve rahatlığı önleyen bir bakış açısıyla elden geçirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Temizlik ve sağlık koşullarına uygunluk, en önemli kriter hâline getirilmelidir. Yeni

⁷⁴ Kadriye Avcı Erdemli, "Cami Mimarisinde Kadınların Yeri ve İstanbul Müftülüğü: Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme (3T) Projesi", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2013, sy. 20, s. 66-71.

camiler ya da restore edilenlerde bu konuya özen gösterildiğini fark etmek memnuniyet vericidir. Bununla birlikte genel olarak tuvalet ve abdest alma mahallerinin durumu, Diyanet İşleri Başkanı'nı bütün kadınlardan özür dilemeye sevk edecek⁷⁵ kadar sorunludur. Zaman zaman yüz akı denebilecek tertemiz, ergonomik ve kolay ulaşılan yerlerle karşılaşılsa da, ne yazık ki bütün özverili çalışmalara rağmen büyük şehirlerin merkezi camilerinin yanı başındaki pek çok tuvalet ve abdest mahallerinde bile sorun farklı boyutlarda devam etmektedir. Kadın abdest alma yerinin mutlaka oturarak abdest almaya izin verecek şekilde düzenlenmesi gerektiğini, lavabonun kadınlar için abdest almak konusunda erkekler için olduğundan çok daha zor bir seçenek olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

* Kadınların Cuma, bayram ve vakit namazlarında cemaate iştirak etmelerini kolaylaştırmada en önemli hususlardan biri, tıpkı Hz. Peygamber'in mescidinde olduğu gibi⁷⁶ giriş-çıkışların farklı kapılardan yapılmasıdır. Bu bağlamda bir yandan eski camilerde gerekli tâdilât yapılırken, öte yandan yeni camilerin inşasında bu hususa özen gösterilmesi uygun olacaktır.⁷⁷ Bu detaya dikkat, ihtilâti ortadan kaldırarak, kadınların cami erişimlerinin engellenmesinde en sık kullanılan argüman olan "fitne" bahanesini de azaltacaktır. Şu anda pek çok mahalle camisinde böyle bir imkân varsa da bu girişler çoğu kez ana kapının hemen yakınında, büyük oranda da kilitli durumdadır. Bu durumda cami görevlisini bulup anahtarı almak, camiye girişi zorlaştıran bir unsura dönüşmektedir. Cami açık olduğu sürece açık kalacak ve rahatlıkla görülür, ulaşılabir noktaya açılacak kadın bölümüne giriş kapısı, kadınların rahatça camiye ulaşmalarına imkân sağlayacaktır. Kadına "senin burada yerin var" mesajını sessizce veren bu kapılar, kadınların özellikle camiden çıkış için erkekleri beklemek zorunda kalmamalarını sağlayacaktır. Şu anki yapılarda kadın cemaat ya namaz biter bitmez tesbihati, duayı beklemeden kaçarcasına adımlarla camiden ayrılmak ya da bütün cemaatin camiden çıkmasını beklemek zorundadır ki iki seçenek de meşakkatlidir.

* Camilerimizde kadın cemaate ayrılan yer çoğu kez, caminin merdiven tırmanarak en zor ulaşılan, en uzak, en karanlık ve izbe yeri olmaktadır. Zaman zaman temizlik malzemelerinin, zaman zaman hasır, halı vb. fazla malzemenin depolandığı, temizliğine özen gösterilmeyen yerlerde namaz kılmak zorunda kalmak, nâdiren karşılaşılan bir durum değildir. Oysa bun-

⁷⁵ Avcı Erdemli, "a.g.m.", s. 69.

⁷⁶ Ebû Dâvûd, "Salât", 17.

⁷⁷ Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii'nin arka duvarında bulunan ama kilitli tutulan bir kapının kullanıma açılması sonrasında saf saf dizilen kadınların vakit, Cuma ve bayram namazlarına katılımına tanık biri olarak, müstakil bir kapı bahsinin son derece mühim olduğunun altını özenle çizmek isterim.

dan sonra inşa edilecek camilerde buraya celbedilmek istenen kadın cemaatin de hesaba katılması ve caminin daha mimarisiyle kadın cemaate kucak açmasını sağlamak gerekmektedir.⁷⁸

*Alınan fizikî tedbirlerin de, algı dönüşümü için atılan adımların da sağlamlasını ve takibini ısrarla ve düzenli periyotlarla yapmak, güzel niyetlerle başlanan gayretlerin akamete uğramaması için son derece önemlidir. 2013 yılında kampanya şeklinde başlatılan kadın-cami ilişkisini geliştirme gayretleriyle camiler o günlerde elden geçirilmiş, kadın kısımlarını gösteren levhalar asılmıştır. Konuyla ilgili memnuniyet verici pek çok ilerleme sağlanmış olsa da, sonucun gerçekten istenen düzeyde olduğunu ifade edebilmek mümkün değildir. Bu nedenle tespit ve tedariki gerçekleştirilen hususların takibi de önem arz etmektedir.

Sonuç

Kadının sosyal dokunun her bir ilmeğinde son derece etkin yer aldığı bir ortamda, camiye onun için, Ramazandan Ramazana gidilen mekân olmaktan çıkarmak adına tedbir almak gerekmektedir. Bunun için bir yandan kadınları camiye yönlendirecek, diğer yandan da camileri kadınların rahat edebileceği mekân haline getirecek iki yönlü çabalara ihtiyaç vardır. Çünkü tartışmalardan ders alarak ama bugünün koşullarını da gözden kaçırmadan yeni çözümler üretmek gerekmektedir. “Kadın cemaate dost” cami ve cemaat inşası, bugünden yarına hızla gerçekleştirilebilecek bir dönüşüm değildir ama “camilere gönülden bağlı” kızlarımızın torunlarımızın, Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi saf saf bayram, Cuma, vakit namazlarını kılacakları zamanlar da ham hayal değildir. Belki bu gayretlerle şu hadîs-i şerifte vasfedilen sevincin sebebini tesis etmek müyesser olacaktır:

*“Müslüman bir kimse mescitleri namaz ve zikir için kendine yer-yurt edindiğinde Allah onun bu durumuna gurbetten dönen kişiye ailesinin sevindiği gibi sevinir.”*⁷⁹

⁷⁸ Merdivenle nefes nefese ulaşılan bir asma katta değil, caminin zemininde ana kubbe altında ibadet etmeye izin veren mimarisiyle, cemaatin gelişi yönüne göre en kısa sürede en rahat girişi sağlayacak kapıyı kadınlara ayıran kullanım tarzıyla ESOGÜ İlahiyat Fakültesi Camii, “kadın cemaat dostu” bir cami olarak tanımlanmayı gerçekten hak etmektedir. Ülkemizin, farklı ülkelerin pek çok camiinde namaz kılma mutluluğu bahşedilmiş biri olarak Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebvî dâhil hiçbir camide, mimarî plan seçimi ve alınan küçük tedbirlerle bu kadar net bir şekilde “sen buranın bir parçasısın, iyi ki geldin” hissi veren bir ortamla karşılaşmadığımı üzümlere paylaşılmak isterim.

⁷⁹ İbn Mâce, *Mesâcid*, 19.

Kaynakça

Antel, Ayla, “Geçmişten Günümüze Cami Mimarisinin Gelişimi”, *1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu : Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler*, 2-5 Ekim 2012, 2013, s. 257-262.

Ataman, Kemal, “Yapısal Adaptasyon ya da Caminin Asli Fonksiyonlarını Üstlenme Süreci”, *III. Din Şûrası: Tebliğ ve Müzakereleri*, 20-24 Eylül 2004/Ankara, 2005, cilt: III, s. 531-538.

Aycan, İrfan, “İslâm Geleneğinde Cami ve Kadın”, *Cami Kadın ve Aile*, 2013, s. 13-22.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Ferrâ, Meâlimu’t-Tenzîl, I-VI, Tsh: Abdusselâm Ali Şâhîn, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995,

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed er-Râzî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I-III, Yay. Haz: Sıdkı Muhammed Cemil, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1993.

Daryal, Ali Murat, “Cami Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme”, *İslâm Medeniyeti*, 1969, cilt: II, sayı: 23, s. 14-17.

_____, “Cami Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme II”, *İslâm Medeniyeti*, 1969, cilt: II, sayı: 24, s. 24-28.

Ebussuud, Mehmed, *İrşâdu Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kur’âni’l-Kerîm*, I-V, Dâru’l-Fikr, Basım yeri ve tarihi yok.

Erdemli Avcı, Kadriye, “Cami Mimarisinde Kadınların Yeri ve İstanbul Müftülüğü: Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme (3T) Projesi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2013, sayı: 20, s. 66-71.

“Eş ve Baba Olarak Hz. Peygamber”, *Hadislerle İslâm*, I-VII, DİB Yayınları, Konya, 2015, VI, 365-375.

Haider, Gülzar, “İman Mimardır-Cami Üzerine Düşünceler”, çev.: Recep Gün, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*-[www.dinbilimleri.com], 2003, cilt: III, sayı: 3, s. 193-200.

Hizmetli, Sabri, *Cuma Namazı Kadınlara da Farzdır*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara, 1996.

Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Tefsîru’l-Hâzin*, I-VI, Tahk. Abdusselâm Muhammed Ali Şâhîn, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995

İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec, Cemâluddin Abdurrahman b. Ali, *Ahkâmu’n-Nisâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

Kahraman, Abdullah, “Cami İklimini Solumak ve Cemaate Devam Konusunda Kadınlara Getirilen Yasağın Gerekçesi”, *Cami Merkezli Hayat: YECDER III. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Tebliğleri* (13 Mayıs 2012-İstanbul), 2013, s. 31-52.

Karacabey, Salih, “Hadislerin Metin Tenkidinde Fiilî Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında “Kadın-Saygın Birey”, *Hadislerle İslâm*, I-VII, DİB Yayınları, Konya, 2015, IV, 209-221.

Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, cilt: IX, sayı: 9, s. 253-276.

Karslı, İbrahim H. “Kadın, Sosyal Hayat ve Cami”, *Cami Kadın ve Aile*, 2013, s. 23-37.

Kılıç, A. Faruk-Ağçoban Sıddık, “Kadın ve Çocuklara Verilen Hizmetler Açısından Camiler”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2013, cilt: XLIX, sayı: 4, s. 61-77.

Martı, Huriye, “Peygamber Mescidinde Kadınlar”, *Cami Yazıları*, DİB Yayınları, Ankara 2012, ss. 113-119.

“Mescid ve Camiler-Rahman’ın Evleri”, *Hadislerle İslâm*, I-VII, DİB Yayınları, Konya, 2015, II, 287-297.

Mevdûdî, Ebu’-A’la, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, I-VII, Trc: Kurul, İnsan Yayınları, İstanbul 1986.

Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, I-III, Daru’l-Fikr, Beyrut, 2003.

Özkurt, Kemal, “Cami Mimarîsinde Kadınlara İlişkin Mekânlar”, *İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı*, 07-09 Kasım 2014, 2015, s. 215-238.

Ramazanoğlu, Yıldız, “Camilerde Kadının Gölgesi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2013, sayı: 20, s. 72-75.

Râzî, Fahrüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu’l-Gayb*, I-X, Yay. Haz: Mektebu Tahkîk Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 1997

Said Havva, *el-Esas fi’t-Tefsir*, I – XI, Daru’s – Selam, Kahire 1985.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed B. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, I – XXX, Dâru’l-Marife, Beyrut, 1987.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I-IX, Azim Yayınları, İstanbul

Yeşil, Mahmut, “Kadınların Cemaate İştiraki İle İlgili Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 17, 47-62.

Yılmaz, Hüseyin, “Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2007, 5 (14), s.107-130.

Yılmaz, Can, “Minberin Cami Mimarîsine Katılımı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*[www.dinbilimleri.com], 2008, cilt: VIII, sayı: 3, s. 9-30.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik Gavâ-midi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl* fi Vucûhi't-Te'vîl, I-IV, Thk: Muhammed Abdusselâm Şahin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

Zeydan, Abdulkerîm, *el-Mufassal fi Ahkâmi'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Muslim fi ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1994.